

Hilafeti Çevreleyen Siyaset (18-19.Yüzyıl)

Turgut Subaşı*
ORCID: 0000-0003-1677-0440

Mustafa Albaş**
ORCID: 0000-0003-0277-1661

Öz

Hilafet kurumunun özellikle II. Abdülhamid döneminde dinî-siyasi açıdan işlevsel bir konuma geldiği bilinen bir gerçektir. Bu gerçekliğe dayanan anlayış, giderek hilafetin daha önceki tarihsel hüviyetine de taşınmış, bu yapılırken de reel siyasi konjonktürden bağımsız, salt dinî motivasyonla hareket eden bir halifelik algısı popüler hale getirilmiştir. Oysa bu algı, gerçekte zamanın şartlarına göre değişkenlik gösteren hilafet siyasetiyle uyuşmamaktadır. Bu çalışmada hilafetin Osmanlı Devleti açısından tarihsel süreçteki gelişimine değinilmekle beraber esas olarak Hint-Osmanlı-İngiliz ilişkileri bağlamında işlevselliği ele alınmış ve bu kurumun zamanın maddî-siyasi şartları çerçevesiyle kayıtlı/sınırlı bulunan tarihsel bir kurum olduğu ortaya konulmuştur. Tarihsel olarak bu inceleme, 18. yüzyılın başlarından 1857'deki Hint isyanına kadar geçen süredeki gelişmelere odaklanmıştır. Çalışmada yine halife-padişahların salt dinsel motivasyonla hareket etmediği, dönemin ve devletin maddi-siyasi koşullarına göre politika üretmek durumunda oldukları da konuyla ilişkili olarak incelenmiş ve çalışma dönemin literatür kaynaklarına göre ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, siyaset, Osmanlı, İngiltere, Hindistan.

Gönderme Tarihi: 11/11/2019

Kabul Tarihi:26/12/2019

*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: subasi@sakarya.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: mustafaalbas@gmail.com

Politics Surrounding the Caliphate (18-19th Century)

Abstract

It is a known fact that the establishment of the Caliphate became a religious and political functional positions, especially during the reign of Abdulhamid II. The understanding based on this reality has gradually been transferred to the previous historical identity of the Caliphate, and in this process, the perception of a caliphate that is independent of the real political conjuncture and which acts with purely religious motivation has become popular. However, this perception does not actually correspond to the caliphate policy which varies according to the conditions of time. In this study, although the development of the caliphate in the historical process of the Ottoman Empire is mentioned, its functionality is mainly discussed in the context of Indian-Ottoman-British relations and it is revealed that this institution is a bounded / limited historical institution within the framework of material-political conditions of the time. Historically, this study has focused on developments from the early 18th century to the Indian revolt of 1857. In this study it is showed that the caliph-sultans did not act solely with religious motivation; rather they had to produce policies according to the material-political conditions of the period and the state. This also is examined in relation to the subject and the study was tried to put forward according to the literature sources of the period.

Keywords: Caliphate, politics, Ottoman, England, India.

Received Date: 11/11/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Политика вокруг Халифата (18-19 век)

Резюме

Известно, что институт Халифата стало религиозным и политическим функциональным авторитетом, особенно во времена правления Абдулхамида II. Понимание, основанное на этой реальности, постепенно перешло к прежней исторической идентичности Халифата, и в этом процессе восприятие халифата, не зависящее от реальной политической конъюнктуры и с чисто религиозной мотивацией, стало популярным. Однако это восприятие на самом деле не соответствует политике халифата, которая варьируется в зависимости от условий того времени. В этом исследовании, анализируется развитие халифата в историческом процессе Османской империи и его функциональность в основном обсуждается в контексте индийско-османско-британских отношений, и выясняется, что этот институт является ограниченным историческим институтом в рамках экономико-политических условий того времени. И соответственно, исследование было сосредоточено на событиях с начала 18-го века до индийского восстания 1857 года. В исследовании показано, что халиф-султаны действовали не только с религиозной мотивацией; скорее они должны были проводить политику исходя из материально-политических условий периода и государства. Исследование проведено на основе такого точка зрения и в соответствии с литературными источниками исследуемого периода.

Ключевые слова: Халифат, политика, Османская империя, Англия, Индия.

Получено: 11/11/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

'Hilafet' kelimesi siyasette kullanıldığı terim anlamıyla Kur'an'da bulunmamakla birlikte 'halife' kelimesi, 'Allah'ın yer yüzünde dinî bir misyonla yarattığı varlık' anlamıyla yer almaktadır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun dünyevî otoritesini temsil etmek ve İslam toplumunun işlerini düzenleyip ilahi hükümlerin uygulanmasını sağlamak gibi amaçlarla Müslümanlar adına kullanılan siyasi yetkeye de hilafet denmiştir.¹ Ancak İslam'ın yayıldığı alan büyüdükçe ve yeni topluluklar yeni siyasi güçler olarak ortaya çıktıkça siyasi bir birlik ve bütünlük arz eden farklı toplumların kendi halifelerini seçebileceği ve bunun meşru olduğu anlayışı henüz 13. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmıştır.²

Hilafet kurumu dinî temelli bir kurum olmakla birlikte hedeflediği dünyevî otoriteyi kurup muhafaza etmek için maddî-siyasi şartlar üzerine dayanmak ve bu 'çerçeve şartlara' göre eylem gücü bulmak durumundadır. Esasen bu durum henüz Hz. Muhammed'in vefatından sonraki halife seçiminde dahi bir gerçeklik olarak ortaya çıkmış ve Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinde en belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Bu anlamda Muhacirlerin savı, Ensar'ın dindeki faziletini teslim etmekle beraber, bir bütün olarak Arapların Evs ya da Hazreç'li bir Ensar'a itaat etmekten geri duracağı, ancak Kureyş'e itaati meşru sayacağı üzerine temellenmiş ve kabul görmüştür.³ Böylece ilk halifenin seçiminde Ensar ve Muhacirler arasındaki meşveretin odak noktası takva veya dinî fazilet değil, siyaset olmuştur.

¹ Casim Avcı, "Hilafet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul: TDV Yay., 1998, 539.

² Halil İnalçık, "Osmanlı Padişahı," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13, sy. 4 (1958): 70.

³ Konuyu 'akide', 'kabile' ve 'ganimet' kavramlarıyla ele alıp tahlil eden Muhammed Abid el-Cabiri bazı sonuçlara varmıştır. Ona göre Sahabe, hilafet meselesine dinî değil sırf siyasi bir çözüm bulmuştur. Sorunun çözümünde akide ya da ganimet faktörleri değil, kabile faktörünün belirleyici payı büyük olmuştur. El-Cabiri'nin kabile formülasyonu kendi ifadesiyle İbn Haldun'un 'asabiye' kavramından mülhemdir. Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Mana Yayınları, 2018, 167. İlk halife seçiminin yapıldığı *Benî Sâide gölgelediği*deki meşveretin maddî-siyasi şartlar öne sürülerek çözüldüğüne dair diğer bazı kaynaklar için bkz: Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi: Hazreti Muhammed (a.s) ve İslamiyet: Medine Devri*, İstanbul: Misvak Neşriyat, 1984, 82; Şehbenderzade Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi: Hazreti Peygamberden Zamanımıza Kadar*, İstanbul: Ötüken, 1974, 212; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: (1-132/622-750)*: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hayatı-Hülefa-i Raşidin-Emeviler, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985, 267; İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi: el Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994, 422; Mehmet Zeki Canan, *İslam Tarihi: Cahiliyye Devri-Siyer-i Nebi-Halifeler Devri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1977, 468.

Osmanlı Devleti'nin politikalarının merkezine hilafet siyasetini koyması hususu da dönemsel olarak değişkenlik göstermiştir. Hilafetin Osmanlılara geçtiği varsayılan Yavuz Selim döneminden önce Osmanlı padişahları kendileri için 'halife' unvanını kullanmaya başlamışlardır.⁴ Öte yandan Hicaz'ı Osmanlı hakimiyetinin sınırları içine alarak *Hâdimü'l Haremeyn* unvanını benimseyen Yavuz Selim *hilafet-i kübrâ*, yani dünyadaki tüm Müslümanların dinî-siyasi hakimi olma iddiasında bulunmamıştır.⁵ Ancak kendisinden sonra tahta geçen Sultan Süleyman hilafeti siyasi anlamda daha işlevsel hale getirmiştir. Sultan Süleyman Hristiyan devletlerin hedefi olan Müslüman devletlere arka çıkmış ve mesela Portekiz saldırısına uğrayan Sumatra'daki Açe sultanı Alaeddin'e kale, top ve gemi yapımı için uzman göndermekle birlikte Osmanlı donanmasını da yardıma göndereceği vaadinde bulunmuştur.⁶ Ancak sonraki süreçte yaşanan benzer durumlarda 'Halife'nin maddî-siyasi şartlar çerçevesinde farklı tavırlar aldığı bu çalışma boyunca ortaya konulmuştur.

18. Yüzyılda Hilafetin Siyasi Öneminin Artması

Klasik dönem sonrasında, Osmanlı padişahlarının aynı zamanda İslam halifesi oldukları vurgusunun 18. yüzyılda tekrar güçlenmesi söz konusudur. Nitekim halifelik, son Abbasi halifesi tarafından Yavuz Sultan Selim'e *devir-teslim* edildiğine dair bilgilerin ilk kez kaynaklarda yer almaya başlaması da bu yüzyıla tarihlenmektedir.⁷ Müslümanların meşru halifesinin Osmanlı padişahı olduğu vurgusunun bu yüzyılda önem kazanmasının temelinde birkaç siyasi sebebi olmuştur. Osmanlı padişahları açısından halifelik vurgusunun öne çıktığı ilk hadise, Afgan Şah Eşref'in 1725'te İran topraklarını Osmanlı padişahından isteyip *imameti*, yani Müslümanların siyasi-dinî önderliğini paylaşma teklifinde bulunması olmuştur. Bu teklif, Osmanlı hilafetinin meşruiyetine karşı bir meydan okuma anlamına geldiğinden padişahın halifelik vasfının vurgulanmasını gerektirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi verdiği fetvada hilafetin nüfuz ve eylem gücünü *maddî şarta* bağlamış ve Şah Eşref'in teklifinin kabul edilemeyeceğini ifade

⁴Sir Thomas Walker Arnold, *The Caliphate*, London: Routledge and Kegan Paul, 1965, 128-129. 13. yüzyıldan itibaren İslam dünyası üzerinde 'imamın' (halifenin) tek olması gerektiği anlayışı terk edilmişti. Sultan Fatih için dönemin vesikalarda halife unvanı kullanıldığı gibi, onun da öncesinde I. Murad bu unvanı kullanmıştır. İnalçık, "Osmanlı Padişahı," 70.

⁵Arnold, *The Caliphate*, 144.

⁶Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, 107.

⁷İnalçık, "Osmanlı Padişahı," 70; Hüsne Hilal Şahin, "Osmanlı-Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, sy. 6 (2015): 65.

etmiştir.⁸ Şeyhülislam'ın fetvasında belirttiğine göre Osmanlı siyasi otoritesinin bölgeye ulaşmasını zorlaştıran *Bahr-i Hind* gibi büyük bir engel olmadığı müddetçe, buna müsaade olunamazdı.⁹ Bu aynı zamanda Osmanlı siyasi eliti tarafından devletin gücünün sınırlarının ve hilafet politikasının gerçekçi bir şekilde değerlendirildiğinin göstergesidir.¹⁰

Aynı yüzyılın son çeyreğinde de Osmanlı padişahının Müslümanların meşru halifesi olma özelliği tekrar vurgulanmıştır. 1768-74 Osmanlı-Rus savaşı sonrasındaki antlaşma müzakerelerinde Rus tarafının Kırım'ın bağımsızlığının da ele alınmasını istemesi üzerine Osmanlı tarafı adına konuşan Yenişehirli Osman Efendi, bu teklifi şu gerekçeyle reddetmiştir: “*Sultan, bütün sünnî Müslümanların halifesidir. Bunu, hükümdarları sünnî olan Hindistan, Fas ve Buhara üzerinde icra etmiyorsa bu aradaki mesafenin büyüklüğünden kaynaklanan bir eksikliklerdir*”.¹¹ Böylece Osmanlı otoritesinin eriştiği, merkeze nisbeten yakın bölgelerde halifenin teklifi ilkesinden taviz verilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak söz konusu Küçük Kaynarca antlaşmasının (1774) Osmanlı hilafeti açısından ilginç bir sonucu olmuştur. Antlaşmaya göre Kırım Tatarları siyasi açıdan özerk hale getirilmiş ve kendi hanlarını seçme hakları verilmişti.¹² Böylece, Osmanlı örneğindeki yerleşik teamüle aykırı olarak ilk kez hilafetin nüfuzu siyasi vasfından ayrılmış oluyordu. Bu aynı zamanda halifelik siyaseti ve otoritesinin maddi-siyasi koşullar tarafından tayin ve tahdit edildiği anlamına gelmekteydi.

Halifelik nüfuzunun değişen maddî-siyasi şartlara göre şekillenişine bir diğer örnek de Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkidir. 1774-1792 arasındaki süreçte Kırım'da artan Rus müdahalesini kırmak isteyen Osmanlı padişahlarının, Türkistan Hanlıklarına *birlik ve yardımlaşma* mektupları gönderdiği bilinmektedir. Özellikle Rusların 1783'te Küçük Kaynarca Antlaşması'na riayet

⁸“Ehl-i İslam asr-ı vâhidde iki kimseye akd-i bey'at edip imam nasb etmek caiz olur mu? El-Cevap: İki imamın asr-ı vâhidde içtimanın adem-i sıhhati icmâ-ı ashab ile sabittir. Meğer her birinin eyalet ve memleketleri beyninde Bahr-i Hind gibi bir hâciz-i azim ola ki her biri âharın memleketinde tedbir u himayeye kâdir olmaya.” Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016, 44.

⁹Mehmet Yılmaz Akbulut, *The Scramble for Iran: Ottoman Military and Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran (1722-1729)*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University, 2015, 150.

¹⁰Bu durum ile özellikle II. Abdülhamid dönemindeki Hindistan Müslümanları ile Osmanlı hilafeti arasında kurulan güçlü siyasi-dini ilişki arasında çelişki görülmemelidir. Çünkü 19. yüzyılın sonlarındaki siyasi ve maddi şartlar başka bir haldedir. Her şeyden önce uluslararası siyasetteki dengeler değişmiş ve en az onun kadar önemli bir diğer maddi koşul olarak ulaşım imkanlarında dünya çapında ciddi değişiklikler olmuştur. Değişen şartlara göre Osmanlı padişahının hilafet politikasının da değişmesi doğal bir sonuçtur.

¹¹Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, 50.

¹²Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, 526.

etmeyip Kırım'ı ilhak etmeleri üzerine Rusya'ya karşı Türkistan tarafından da cephe açmak isteyen Osmanlı Devleti bölgedeki Buhara Hanlığı ile ittifak tesis etme yoluna gitmiştir. I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerinde bu amaçla Buhara hakimi Seyyid Bahadır Han ve Mehmet Masum Han ile mektuplaşmalar yapılmış ve bu mektuplarda Buhara hakimleri, Osmanlı padişahının halife kimliğine saygın bir itaat diliyle karşılık vermiştir. Halife'nin kendisinden istediği Rusya'ya karşı cihat faaliyetlerini örgütleyeceğini bildiren Buhara Emiri Masum Han, karşılığında Rusya'yla Osmanlılar arasında yapılacak olan olası antlaşmaya Buhara Hanlığı'nın sınır güvenliğinin de eklenmesini talep etmiş ve bu isteğine III. Selim tarafından olumlu cevap verilmiştir.¹³ Ne var ki Ruslarla yapılan savaşların Osmanlı aleyhinde neticelenmesiyle değişen siyasi şartlar durumu zora sokmuştu. Rusya'nın tazminat taleplerinin artmasından endişe eden Osmanlı delegeleri müzakerelerde Buhara'nın güvenliği meselesinin antlaşmaya dahil edilmesini teklif edememişlerdir.¹⁴ Bu durum, hilafet politikasının maddi-siyasi şartlara tabi olduğunun önemli bir delili olmuştur. Gelişmelerin açıkça ortaya koyduğu üzere, siyasi şartlardan bağımsız bir hilafet nüfuzu gerçeklik kazanmamıştır.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarından itibaren de Buhara Hanlığı ile olan ilişkisini salt dinsel bir hilafet teorisine istinaden değil, bölgedeki siyasi dengenin en önemli bileşeni olan Rusya faktörünü dikkate alarak oluşturmaya devam etmiştir. II. Mahmud Dönemi'nin siyasi ve askerî açıdan buhranlı geçen bir dönem olması nedeniyle Osmanlı Devleti Türkistan bölgesine yönelik politikasında oldukça tedbirli hareket etmiştir. Bu sıralarda Buhara hakimi olan Haydar Şah, çevresinde mücadele halinde olduğu siyasi güçlere karşı üstünlük kazanmak adına Osmanlı padişahından kendisinin siyasi hakimiyetini teyit ve takviye edecek bir menşur istemiş ve bunda hayli ısrarcı olmuştur. Nihayet 1819'da İstanbul'a gönderdiği bir elçiyle kendisinin Osmanlı padişahına (halifeye)biat ettiğini bildirmişse de Osmanlı Devleti'nin bu duruma temkinli yaklaştığı görülmektedir.¹⁵ Bu talebi öğrenen padişah, ulema ve vezirlerden kurulu bir heyetin dini ve siyasi açılardan meseleyi incelemesini istemiştir. Heyet, “*eğer Haydar Şah'ın müracaatı resmen kabul edilirse onun özellikle Rusya'ya karşı müdafaa*

---

¹³Masum Han'ın diğer bir talebi de halkın “İran rafizileri yüzünden yüz otuz seneden beri hac farızasını ifadan mahrum kaldıklarından,” Osmanlı padişahının İran üzerine sefer yapmasıydı. Şayet bu yola girilirse, oradaki bütün Müslümanların bu uğurda canlarını feda edeceklerini belirtmekteydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, c. IV/II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959, 144-146.

¹⁴Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, 19-26.

¹⁵HAT / 781 – 36551; HAT / 781 – 36581, aktaran, Saray, *Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, 34-37.

edilmesi gerekeceğinden” bu durumun siyasi ve askeri açılardan birçok tehlikelere yol açabileceğine hükmetmiştir.¹⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere hilafet, salt dinî bağlarla tesis edilen bir ilişki biçimi olmaktan çok siyasi konjonktürün tayin ettiği zaruri çerçevede düşünülen politik bir niteliğe sahiptir. Osmanlı siyasi eliti, daha önce Kırım üzerindeki hilafet hakkında ısrarcı olmuşken, siyasi şartların dayattığı bir zaruret olarak, Buhara bölgesi üzerinde benzeri bir hilafet iddiasında bulunmaktan geri durmuştur.

18 ve 19. yüzyıllar boyunca değişen maddî-siyasi şartlar Osmanlı dış politikasını belirlemeye devam etmiştir. Bu dönemde Türkistan gibi uzak bölgelerden Halife'ye biat etme istekleri geldiyse de Osmanlı siyasi eliti faydadan çok zarar getirme olasılığının bulunduğuna hükmettiği bu isteklerin siyaseten kabul olunmayarak geçirtilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı padişahı ile onun meşru halife sıfatını ileri sürerek iletişime geçen bir diğer taraf Hindistan'daki Müslüman sultanlıklardır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında cari olan devletlerarası siyasi ilişkiler kadar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu maddi şartlar da dış politikayı doğrudan etkilemiştir. Ele aldığımız konu bakımından maddî şartlarla kastedilen şey Osmanlı Devleti'nin mali, askerî ve ulaşım imkanları bakımından içinde bulunduğu durum, siyasi şartlarla kastedilen ise özellikle İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı dış politikasındaki göz ardı edilemez konumlarıdır.

1857 Hint İsyanı Öncesindeki Gelişmeler

Asya kıtasının orta-alt kısmına tekabül eden bu coğrafi bölgedeki¹⁷ siyasi oluşumlar, Babür Devleti'nin 1526'da tesis ettiği hakimiyetine kadarki süreç içerisinde küçük çaplı sultanlıklar şeklinde tezahür etmiştir. Bölgedeki hakimiyeti kurucu hükümdarları Babür Şah ile başlayan bu devlet, Ekber Şah zamanında (1556-1605) geniş bir imparatorluk haline gelmiş¹⁸ ve Evrengzib'in saltanatının sonrasındaki taht kavgalarıyla sarsılıncaya kadar da tüm alt kıtadaki hakim siyasi güç olma vasfını korumuştur. Evrengzib sonrasında Babürlüler siyasi olarak zayıflamış, toprakları önce 1739'da İranlı Nadir Şah'ın ve ardından da Afgan Sultanı Ahmed Şah'ın işgallerine uğramıştır. Neticede Babürlü hakimiyeti orta ve kuzey Hindistan'da oldukça zayıf hale

¹⁶Saray, *Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, 34.

¹⁷Devasa boyutlarda bir yarımada olmasından dolayı “sub-continent” (bir kıtanın coğrafi bağımsızlığı bulunan büyük parçası) deyişi coğrafya literatüründe Hindistan'ı ifade edegelmiştir.

¹⁸Hüsne Hilal Şahin, “Orta Çağ Hindistan'ında Yönetim: Bayram Han'ın Ekber Şah'a Etkisi,” *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 18, sy. 3 (2019): 1197.

gelmiştir.¹⁹ 18.yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hindistan'daki bu siyasi bölünmüşlük ve dağınıklık bölgede hayli eski geçmişi olan Avrupalı tüccarlar için sömürgeci faaliyetlere yönelmek adına zeminin uygunluğu anlamına geliyordu.²⁰ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı tüccarlar 17. yüzyılın başlarından itibaren bölgede ticari faaliyete başlamışlardır. Zamanla bölgedeki ticaretin İngiltere için önemi o kadar artmıştır ki Hindistan için "Britanya İmparatorluk tacındaki mücevher" benzetmesi yapılmıştır.²¹ İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hint alt kıtasındaki ilk yüz elli yılında daha çok zarar ekseninde faaliyet yürüten ticari bir organizasyon iken 1750 sonrasında hızla politik bir vasıf kazanmaya başlamıştır.²²

Hindistan alt kıtasındaki sultanlıklardan Malabar Sultanlığı ile Meysur Sultanlığı İngilizlere karşı aldıkları tavır ve bu bağlamda yaptıkları devletlerarası siyasi hamleler açısından önem arz etmektedir. Bu iki Sultanlık İngilizlere karşı mücadele etmekle birlikte, devrin diğer büyük devletlerini de yanlarına çekmeye çalışmışlar ve Osmanlı Devleti de hem Müslüman bir devlet olması hem de devrin önemli siyasi güçlerinden biri olması sebebiyle bu iki Sultanlığın ittifak arayışlarının muhatabı olmuştur.²³ Ancak Osmanlı Devleti'nin bu arayışlara muhatap olmasının konumuz açısından daha önemli olan sebebi ise Osmanlı padişahının bu sultanlıklar nezdinde İslam halifesi olarak görülüyor olmasıdır.²⁴ Bu açıdan, söz konusu sultanlıkların talepleri ve Osmanlı Devleti'nin bu talepler karşısında takındığı siyasi tavır, onun hilafet politikasının din ekseninde mi yoksa dönemin maddi-siyasi şartları doğrultusunda mı şekillendiğine dair önemli veriler sağlayacaktır.

Malabar Sultanı Ali Raca 1777'de İstanbul'a gönderdiği bir mektupta kendisinin "Mecusiler ve müşriklerle savaştığını, özellikle son kırk yıldır devletinin hazinesine bu

¹⁹Azmi Özcan, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.18, İstanbul: TDV Yay., 1998, 77.

²⁰Esasen Avrupalıların ticari maksatlarla Hindistan'a erişimi hayli eskiye dayanmaktadır. Henüz 1497'de kâşif Vasco de Gama Hindistan'a ulaşmayı başarmış ve ilk ticari faaliyeti bizzat başlatmıştı. 17. yüzyılın başlarında ise dönemin önemli iki denizci ülkesi Hollanda ve İngiltere Hindistan ticaretinde etkinlik kazanmıştır. Güçlü filoları sayesinde Portekizlileri bölgeden uzaklaştıran Hollandalılar Seylan, Cava, Sumatra gibi yerlerde hakimiyetlerini kurmuşlardır. Daha sonraları ise İngilizler bölgede kendi hakimiyet alanlarını oluşturmaya girişmişler ve 1612'den itibaren ticari faaliyete başlamışlardır. Sonraları 1641'de Madras'ta bir kale inşa edecek ve 1668'de Bombay'ı Portekizlilerden alacak kadar güçlenmişlerdir. 18. yüzyılda ise İngiltere Hindistan'a iyiden iyiye yerleşmiş ve ticari tekeli kurmuştur. Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler: Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016, 45-55.

²¹Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler*, 62.

²²G. J. Bryant, *The Emergence of British Power in India 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge: The Boydell Press, 2013, 149.

²³Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, 117.

²⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 156.

yüzden darlık geldiğini” beyan ederek Osmanlı padişahından yüz bin altın istemiş ve hediye olarak da iki fil göndermiştir.²⁵ Ne var ki Osmanlı Devleti o sırada Ruslarla yapılan uzun savaşın (1768-1774) getirdiği malî yükün altında bulunuyordu ve bu nedenle söz konusu isteği içeren mektubu getiren elçiye olumlu yanıt verebilecek durumda değildi. Tarihçi Uzunçarşılı'nın ifadesiyle, Osmanlı maliyesi o sıralar nakden yardım yapmak şöyle dursun, nakdî yardıma muhtaç haldeydi. Bunun da ötesinde Osmanlı Devleti o dönemde Kırım ve Irak sorunlarına odaklanmış vaziyetteydi.²⁶ Dolayısıyla Malabar Sultanlığı'nın İstanbul'dan beklediği yardımı elde edebilmesi için ne maddi şartlar ne de siyasi şartlar el verir haldeydi. Böylece Malabar Sultanı, bu girişiminden bir sonuç alamamıştır. 1780'de ise Ali Raca'nın yerine geçen kızı Bîbî Sultan, ülkesinin İngiliz ve Portekizliler tarafından sıkıştırıldığını ifade ederek yeni bir yardım ve ittifak arayışı içinde tekrar Osmanlı Devleti'ne başvurmuştur. Osmanlı hükümeti bu kez aradaki mesafenin uzaklığının bu anlamda engel teşkil ettiğini belirtmiş ancak İngiltere ile Malabar Sultanlığı arasında arabuluculuk yapabileceğini ifade etmiştir.²⁷ İleri sürülen sebebi Uzunçarşılı 'sudan' bir sebep olarak yorumlarken, ortaya çıkan sonucu ise Cevdet Paşa 'kuzunun kurda emanet edilmesi' olarak değerlendirmiştir.²⁸ Ancak dönemin ulaşım koşulları,²⁹ Osmanlı maliyesinin durumu ve siyasi açıdan Rusya'nın tehditkar konumu göz önüne alındığında esasen Osmanlı hükümetinin verdiği cevap şaşırtıcı görünmemektedir.

İngilizlerin sömürgeci faaliyetlerine giden yolda önlerine çıkan diğer ve daha büyük bir engel ise Meysur Sultanlığı olmuştur. Meysur hükümdarı Tipu Sultan'ın da

²⁵Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 157.

²⁶Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 157.

²⁷Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 157; Özcan, *Pan-İslamizm*, 19.

²⁸Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 157.

²⁹İstanbul'dan kara yoluyla Buhara'ya ulaşım 4 bin, Hindistan'a ise 5 bin km civarındadır. Uzunçarşılı'nın aktardığına göre 1789'da İstanbul'a gelen Buhara'lı elçi Mehmet Bedî'nin bu yolculuğu 17 ay sürmüştür. Öte yandan deniz yolunu kullanma ihtimalinin zorluğu da henüz Süveyş Kanalı'nın açılmamış olduğu düşünülürse daha iyi anlaşılabilir. Kaldı ki Osmanlı donanmasının o tarihlerdeki vaziyeti de böylesi bir seferi mümkün kılacak durumda değildi. Esasen 18. yüzyıla geldiğinde Osmanlı donanmasının vurucu gücü etkisini kaybetmiş, donanma daha ziyade Ege ve Doğu Akdeniz sınırları içerisinde asayiş koruma maksadıyla kullanılır olmuştu. 1775 tarihli *seyir defteri* üzerine yapılan bir araştırmada ulaşılan sonuçlara göre Osmanlı donanmasının saatteki hızı 2 ila 4 mil (3,7-8 km) arasında değişiyordu. Bunun yanında Osmanlı donanmasının gemi varlığının neredeyse tamamının 1770'te Çeşme'de Rusya'nın Baltık Filosu tarafından imha edilmiş olmasının da negatif etkisini belirtmek gerekir. Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir 'Seyir Defteri' ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV, sy. 37 (Mart 2005): 113-163. Ancak III. Selim döneminde donanma hem nitelik hem de nicelik bakımından ciddi gelişme kaydetmiş ve her ne kadar yine Adriyatik ve Akdeniz sınırları içerisinde de olsa etkinliği ciddi oranda artmıştır. Ayrıntılı bir inceleme için bkz: Kahraman Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilâli'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması," *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* içinde, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, 255-313.

muhtelif zamanlarda Osmanlı padişahından yardım talebinde bulunduğu görülmektedir. 1784 ve 1786'da İstanbul'a iki heyet göndererek İngilizlere karşı Halife'den (I. Abdülhamid) yardım istemiştir. Bu iki heyetin ikincisi 320 kişilik oldukça kalabalık bir nüfusla İstanbul'a gelmiş ve çok zengin hediyeleri beraberinde getirip Osmanlı Sultanına takdim etmişlerdir. Ancak bu heyetin dikkat çeken tek özelliği bu değildir. Heyet ayrıca Tipu Sultan'ın Halife'den bir hilafet beratı isteyen mektubunu da getirmişti. Böylece Tipu Sultan siyasi olarak Osmanlı hamiliğini talep ediyor ve İngilizlere karşı aradığı ittifakı resmî olarak tesis etmek istiyordu.³⁰

Padişah I.Abdülhamid'e gönderdiği mektubunda Tipu Sultan *İngilizlerin ticaret kolonileri sayesinde çok zenginleştiklerini, Bengal ve başka yerleri ele geçirdiklerini, onbin çocuğun "cebren ve kahren" Hristiyan yapıldığını,*³¹ *Müslüman mezarlıklarının tahrip edildiğini ve bazı camilerin kiliseye çevrildiğini* yazıyordu. Durumun vahametini ortaya koyan Tipu Sultan mektubun sonraki satırlarında, *"bu şartlar altında cihat ettiğini, İngilizlerle bir barış antlaşması imzalamışsa da onlara güvenilemeyeceğini ve bu bağlamda Osmanlı Devleti'nden bazı beklentileri olduğunu"* bildiriyordu.³² Tipu Sultan'ın temel beklentisi ise istenildiği takdirde derhal geri gönderilmek ve tüm masraflarının kendisi tarafından karşılanması kaydıyla, yeterli sayıda askerdi.³³ Ancak o sıralar Rusya'yla çatışma halinde olan Osmanlı Devleti İngilizleri karşısına alırsa bu siyaseten büyük bir hata olabilirdi. Bu durumda Tipu Sultan'ın teklifini nazikçe reddetmek durumunda kalan Babıali, Tipu'ya barış tavsiyesinde bulunmayı tercih etmiştir. Nihayetinde bütün girişimleri sonuçsuz kalan Tipu Sultan, 1791'de İngilizlerle girdiği savaşta büyük toprak kayıpları vermiştir.³⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Tipu Sultan,³⁵ Osmanlı padişahının halifelik vasfını harekete geçirmek isteyen dinî vurgusu yüksek

³⁰Özcan, *Pan-İslamizm*, 19.

³¹Hindistan alt kıtasında yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu Hinduizm ve İslam dini müntesipleri oluşturmaktaydı. Esasen Hindistan'ın İslam'la tanışması miladi 8. yüzyılın başlarında bölgeye erişen Arap-İslam fetihleriyle olmuş, sonrasında bölgede hakimiyet kuran Türklerle bu İslamlaşma süreci devam etmiştir. Ancak bölgedeki İslamlaşma, sadece Müslüman devletlerin siyasi hakimiyetleriyle paralel gelişmemiş, bunun yanında ihtida faktörü ve bölgede fiilen yerleşen mutasavvıfların tesirleriyle de gerçekleşmiştir. K. A. Nizami, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.18, İstanbul: TDV Yay., 1998,85-86.

³²Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 161.

³³Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, c.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950,192.

³⁴Yusuf Hikmet Bayur, "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", *Belleten* XII, sy. 47 (1948): 620.

³⁵Şii mezhebine mensup olduğu belirtilen Tipu Sultan gönderdiği mektupta ayrıca Necef, Kerbela ve Meşhed-i Ali türbelerine gümüş kapılar yapılması ve misafirhaneler inşası ile Necef'teki nehir yatağının ıslahıyla oraya su getirilmesi işini üstlenmek için padişah tarafından Bağdat valisine emir verilmesini talep ediyordu. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 162. Bu husus da Osmanlı tarafının temkinli yaklaşımında tesiri olan amillerden biri olduğu ileri sürülebilir.

ifadelerle buradan bazı siyasi kazanımlara kapı açmak istiyordu. Ancak siyasi şartlar bu beklentinin aleyhindeydi.

İlerleyen süreçte Tipu Sultan, İngiliz-Fransız rekabetinden istifade ile Napolyon'la ittifak edip İngilizlere saldırı planladıysa da bunu fark eden İngilizler Osmanlı Padişahı III. Selim'den Tipu Sultan'a bir mektup yazmasını ve ona İngilizlerle savaşmamayı tavsiye etmesini istemişlerdir.³⁶ Bu sırada ise Mayıs 1798'te Napoleon Mısır'a girmiş ve Hindistan'a ulaşma planını uygulamaya koymuştur. Bunun akabinde İngiltere hükümetinin isteği üzerine Sultan III.Selim Eylül 1798'de İngiliz Elçiliği vasıtasıyla Tipu Sultan'a bir mektup göndermiştir. Mektup öncelikle Hindistan'daki İngiltere Genel Valisi Lord Wellesley'e ulaşmış ve İngiliz Vali mektuba bazı notlar ekleyerek³⁷ onu Tipu Sultan'a göndermiştir. Mektupta padişah III. Selim özetle, Fransızların *Mısır'ı işgal ettiklerini ve orada çok zulümler yaptıklarını, gayelerinin İslam'ı ortadan kaldırmak olduğunu yazıyor; Fransızların gönderecekleri askerlerle Hindistan'ı işgal edeceklerini, Tipu'nun Fransızlara inanmaması ve onlardan sakınması gerektiğini* vurguluyordu.³⁸ Bu mektuba cevaben Tipu Sultan, Halife'nin düşmanı oldukları için Fransızları dost edinmeyeceğini, ancak işgalci İngilizlere karşı da başka türlü bir tavır takınamayacağını beyan etmiştir. Tipu Sultan bu son mektubun İstanbul'a varmasından önce, Mayıs 1799'da Lord Wellesley ile girdiği bir başka savaşta hayatını kaybetmiştir.³⁹ Kaynakların verdiği bilgiler, dönemin şartlarında siyasi dengelerin karmaşık bir karakter arz ettiğini gözler önüne sermektedir. Napoleon'un 1798'de Osmanlı hakimiyetindeki Mısır'ı işgali ve İngiltere aleyhine giriştiği faaliyetler İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında doğal bir ittifak doğurmuş; bu ikisini Fransa'ya karşı birlikte tedbir almaya itmişti. Ne var ki Tipu Sultan tam aksine, ülkesini savunmak için bir yandan Fransa ile iş birliği yaparken bir yandan da Osmanlı desteğini temin etme gayesindeydi. Ancak dönemin siyasi dengelerinin Meysur Sultanlığı aleyhinde tecelli ettiği görülmektedir.

³⁶ Bayur, "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Sultanı Arasında Mektuplaşma," 640.

³⁷ "Bugün Fransızlara karşı çok sağlam ve içten bir Osmanlı-İngiliz dostluğu vardır" ifadeleriyle görüşlerini Tipu Sultan'a ileten İngiliz Lord Wellesley sözlerini şöyle bitiriyordu: "Dininizin başının bu öğütlerinin sizi barış yoluna sevketmesini umuyorum." Richard Wellesley, *The Despatches, Minutes, and Correspondence of The Marquess Wellesley During His Administration In India*, ed. Montgomery Martin, London: John Murray, Albemarle Street, 1836, 418.

³⁸ Wellesley, *The Despatches, Minutes, and Correspondence of Marquess Wellesley*, 414-417.

³⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 207; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, 164.

1857 Hint İsyanı ve Hilafeti Çevreleyen Siyasi Koşullar

Hindistan'daki İngiliz varlığının ilk dönemi onun daha sonra alacağı biçimden farklı olmuştur. Bu anlamda 17. yüzyılda daha çok ticari bir mahiyet arz eden İngilizlerin bölgedeki varlığı, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren giderek siyasi bir karaktere evrilmiştir.⁴⁰ İngilizlerin ülkelerine gelip ticaret yapmasından rahatsız olmayan Hindu ve Müslümanlar, bölgedeki İngiliz varlığının 1750 sonrası olan ikinci evresinde giderek siyasi bir üstünlük haline dönüşmesiyle artık bu durumdan rahatsız olur hale gelmişlerdir.⁴¹ Hindistan'daki İngiliz hakimiyetine karşı genel hoşnutsuzluk zamanla büyümüş ve Şubat 1857'ye gelindiğinde Bengal ordusundaki sipahilerin⁴² başlattığı bir ayaklanma kısa sürede büyüyerek yayılmış; nihayetinde İngilizlere karşı çok büyük bir isyan patlak vermiştir.⁴³ Hindistan'ın birçok bölgesine yayılan ve bir buçuk yıldan uzun bir süre içinde yer yer devam eden şiddetli çarpışmalar sonrasında İngiliz Ordusu ayaklanmayı güçlkle bastırabilmiştir. Olaylar sırasında ve sonrasında sert tedbirler alan İngiliz yönetimi binlerce insanı öldürmüştü⁴⁴ ve bazılarını, özellikle de ayaklanmada rolü olduğunu düşündüğü ulemayı sürgüne göndermiştir.⁴⁵ İsyân sonrasında 2 Ağustos 1858'de ise İngiltere Parlamentosu aldığı bir kararla İngiliz Doğu

---

⁴⁰Avrupa'dan Hindistan alt kıtasına ilk giden Britanyalılar genelde elit kesim tabir edilen ve Sombart'ın bahsettiği türden az çok bir burjuva ahlakı taşıyan insanlardı. Belirli bir saygınlık hissi uyandıran bu kişiler Hindistan'daki ilk süreçlerinde yerli yöneticilerle ve halkla iyi ilişkiler kurmuşlardı. Zira bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmeleri nihayetinde halen siyasi erki elinde bulunduran 'Raca'larla iyi geçinmelerine bağlıydı. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar alt kıtaya ulaşım Avrupalı kadınlar için hayli tehlikeli bir yolculuk olduğundan, Britanyalı bu ilk nesil tüccarlar, alt kıtanın yerli ve saygın ailelerinin kızlarıyla evlilikler yapıyorlardı. Dolayısıyla, Anglo-Hint ailelerin varlığı iki tarafın da birbirine sosyal eşitlik ekseninde yaklaşmalarına imkan veren diğer bir unsurdur. Bu dönemde İngilizlerde kendini üstün gören bir anlayış belirgin değildi. Sarmistha De, *Marginal Europeans in Colonial India 1860-1920*, Kolkata: Thema, 2008, 16.

⁴¹Özellikle Hinduların da yaşadıkları bölgelerde başlangıçta İngiliz idarecilere karşı bir muhalefet oluşmamıştı. Bunun sebebi kısmen İngiliz hakimiyetinin sonuçlarının önceleri yerel halk tarafından hissedilmemesi, kısmen de bölge halkının idareci değişimi hususuna alışkın olmasıydı. Yerel halk zaten yönetimde yer almadığı için, onların çoğuna göre olup biten yabancı bir yöneticinin yerini bir başka yabancı yöneticiye bırakmasından ibaretti. Ramesh Chandra Majumdar, *The Sepoy Mutiny and The Revolt of 1857*, Calcutta: K. L. Mukhopadhyay, 1957, 3.

⁴²Britanya için askerî hizmet veren yerli/Hint (Müslüman ve Hindu) askerlere verilen bu isim İngilizce kaynaklarda "Sepoy" olarak geçmektedir. Kelime Portekizce'de Sipae, oraya geçtiği Urduca ve Farsçada ise Sipahi şeklindedir ve asker-süvari anlamlarına gelmektedir.

⁴³Majumdar, *The Sepoy Mutiny*, 43.

⁴⁴İngilizlerin ayaklanan yerel halkı cezalandırmada kullandıkları yöntemler zaman zaman hayli sert olmuştur. İsyancıardan bazıları, büyük kitlelerin gözleri önünde, topların ağızlarına bağlanarak havaya uçurulmak suretiyle idam edilmiştir. John Harris, *The Indian Mutiny*, Chatham: Wordsworth Editions, 2001, 57.

⁴⁵Özcan, *Pan-İslamizm*, 25-27.

Hindistan Şirketi'nin yetkilerini ortadan kaldırarak Hindistan'ın yönetimini doğrudan İngiliz hükümetine bağlamıştır.⁴⁶

Hindistan'da yaşanan bu gelişmeler sırasında ve sonrasında İngiltere ile Osmanlı Sultanı arasındaki ilişki konumuz açısından önem arz etmektedir. Hintlilerin ayaklanma sırasında Osmanlı Devleti'nden yardım almak istediklerini ama bunu elde edemediklerini söyleyen kaynaklar mevcuttur.⁴⁷ Ancak dönemin siyasi şartları bunun ötesinde bazı sonuçlar da doğurmuştur. Söz konusu isyandan birkaç sene önce, 1853-1856 arasında gerçekleşen Kırım Savaşı'nda İngilizler Rusya'ya karşı Osmanlıların yanında yer almıştır. Dolayısıyla İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki bu siyasi ittifak henüz devam etmekteydi ve bu ittifakı bozacak bir hamle için zaman hiç de uygun görünmemekteydi.

Söz konusu şartlar çerçevesinde gelişen olaylar dikkate değerdir. Hindistan'daki isyan sürecinde İngilizler hem ayaklanmayı bastırmak için gönderecekleri askerlerin Mısır'dan geçmeleri için Sultan Abdülmecid'den izin almışlar,⁴⁸ hem de Müslümanların İngilizlerle savaşmayı bırakmaları ve asilere katılmamaları için Halife-Sultan'ın Hintli Müslümanlara yönelik bir mektup yazmasını istemişlerdir. Azmi Özcan'ın aktardığı, Osmanlı payitahtındaki İngiliz elçisi Redcliff'in raporuna göre Sultan bu mektupta "*isyancıların işlediği katliamları lanetliyor ve Kırım savaşında İngilizlerin Müslümanlara yaptıkları yardımın unutulmaması gerektiğini*" hatırlatıyordu; nihayetinde "*Hristiyanlarla aralarında bir düşmanlık olmadığını*" ifade ediyordu. Sonraki süreçte İngilizlerin duruma tekrar hakim olup Delhi'nin yeniden zaptı Babıâli'ye bildirilince, sadrazam Âli Paşa İngiliz hükümetine tebriklerini iletmiştir.⁴⁹ Gelişmelerin bu şekilde seyretmesinin bir diğer nedeninin de 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nın oluşturduğu siyasi atmosfer olduğu ileri sürülebilir. Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı gayrimüslimlerinin hakları ile ilgili yapılan düzenlemeleri içeren bu fermana göre gayrimüslimlerle birlikte tüm Osmanlı tebaasına hukuki

⁴⁶Hermann Kulke ve Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, 364.

⁴⁷Konu edilen dönem üzerine kapsamlı araştırmaları bulunan Prof. Dr. Azmi Özcan'ın tespitlerine göre Osmanlı kaynaklarında Hindistan'ın ayaklanma öncesi yardım talebine ilişkin bir kayıt yokken, İngiliz ve Hint kaynaklarında böyle bir bilgi mevcuttur. Buna göre ayaklanma liderlerinden Nana Sahip destek araması için Avrupa'ya bir elçisini göndermiş ve bu elçi İstanbul'a da uğramış, orada bazı Osmanlı devlet adamlarıyla görüşmüştür. Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti," *İslam Tetkikleri Dergisi* IX, Prof. Dr. Nihat M. Çetin Hatıra Sayısı (1995): 271.

⁴⁸İ.MTZ. (05)/18-666; 18-669. Verilen izin üzerine İngiliz hükümeti memnuniyetini ifade eden teşekkürlerini Osmanlı hükümetine iletmiştir: İ.HR./150-7906. Ancak daha sonra İngiltere Mısır yolunu kullanmaktan vazgeçmiştir.

⁴⁹Özcan, *Pan-İslamizm*, 25.

bakımdan eşitlik getirilmişti. Ancak bu fermanın esas önemi, fermanın ilanından bir hafta sonra toplanan Paris Kongresi sonucunda 30 Mart 1856'da akdedilen Paris Antlaşması'nda bir maddeyle zikredilmiş olmasıdır.⁵⁰Buna göre gayrimüslimlerle ilgili konular Avrupa siyaseti açısından resmiyet kazanmış ve bu da Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskının artmasına yol açmıştır. Ayrıca bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Avrupa devletler hukukuna dahil olmuş ve toprak bütünlüğünün korunacağına dair İngiltere ve Fransa'dan güvence almıştır.⁵¹ Şu halde oluşan bu yeni siyasi kompozisyonda Osmanlı Devleti'nin İngiltere aleyhinde hareket kabiliyeti ciddi olarak azalmıştır denilebilir. Diğer yandan öylesi bir siyasi hamle, Avrupa kamuoyunda kendilerinin daha bir iki sene önce müttefik olarak birlikte savaştıkları Osmanlı Devleti'nin oluşan pozitif imajına halel getirebilirdi. Böylece halife-padişahın, dönemin siyasi konjonktüründen bağımsız bir politika izlemesi hayli zor görünüyordu. Diğer yandan Osmanlı maliyesinin de Kırım Savaşı'nın getirdiği ağır yük altında bulunduğu ifade edilmelidir. Savaş öncesinde ve sırasında Osmanlı maliyesinin hayli zor durumda olduğu bilinen bir husustur. Bu bağlamda Besim Özcan'ın kaydettiğine göre Osmanlı Devleti'ne destek maksadıyla müttefik İngiliz ve Fransız ordularından İstanbul'a gelen askerlerin iâşesi ve teçhizatları bile Osmanlı maliyesi için ciddi bir külfete dönüşmekteydi.⁵²Bu da mali açıdan devletin içinde bulunduğu sıkıntıyı gözler önüne sermektedir. İşte 1857'deki Hint İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin aldığı pozisyonu bu siyasi koşul altında düşünmek gerekmektedir.

Hindistan'daki ayaklanmanın bastırılmasından sonra Sultan Abdülmecid, İngilizlerin olaylar sırasındaki zararlarını tazmin maksadıyla açılan yardım kampanyasına bin sterlinlik bağışta bulunmuştur.⁵³ Bunun gerekçesi ise “*Avrupa kamuoyunda o sıralar zirveye çıkmış olan İslam aleyhtarlığını teskin etmek*” olarak ifade ediliyordu.⁵⁴ Ancak belki de Sultan'ın Avrupa'daki Osmanlı imajı adına gereğinden fazla kaygıya düştüğü söylenebilir. Çünkü İngiltere ve Fransa'yla ittifak halinde Kırım savaşına girmiş olan Osmanlı Devleti, arkasından Islahat Fermanı'nı ilan etmiş ve Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlerin hak ve hukukuna saygı duyduğunu,

⁵⁰Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti*, 150.

⁵¹Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, 247.

⁵²Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997, 23-25. Aynı eserde belirtildiğine göre henüz 1854'de devletin iç borcu 15 milyon sterline ulaşmıştı. Savaş sırasında devlete Müslüman ve gayrimüslim tebaadan yapılan yardımlar ile bürokrasi kesiminden gelen yardımların ayrıntılı incelemesi için aynı esere bakılabilir.

⁵³HR.SFR.3/34-18.

⁵⁴Özcan, “1857 Büyük Hind Ayaklanması,” 274-275.

onları koruduğunu ortaya koymuştu. Ancak yine sultan Abdülmecid'in bu jesti İngiltere'de Osmanlı Devleti lehine çok olumlu bir hava yaratmış ve İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone İstanbul'a teşekkürlerini resmî olarak bildirmiştir.⁵⁵ Öte yandan Halife'nin İngilizlere karşı savaşmama çağrısının yerel Müslüman halk üzerindeki etkisi hakkında A. Özcan çarpıcı bir rivayet aktarmıştır. Buna göre 1880'lerde Haydarabad başbakanı olan Salar Jang, babasından dinlediğini söylediği şu ifadeleri nakletmiştir: *“İngiltere ayaklanmayı bastırmak için halifeliğin manevî nüfuzunu devamlı kullanmıştır. Bu suretle Osmanlı'nın Kırım savaşından dolayı İngiltere'ye olan borcunun tamamı ödenmiştir. Halife duruma (isyana) müdahale edince yerlilerin en savaşçuları İngilizleri desteklediler; aksi halde Hindistan'daki Avrupalıların tamamı yok edilebilirdi.”*⁵⁶ Görülüyor ki 19. yüzyılın sonlarında değişen uluslararası siyasi dengelerin yarattığı atmosferde II. Abdülhamid tarafından İngiltere aleyhinde siyasi bir koz olarak elde tutulan halifelik nüfuzu, biraz öncesinde, aynı yüzyılın ortalarındaki siyasi vasatta İngiltere lehinde tecelli etmiştir.

---

⁵⁵İ.HR./150-7894.

⁵⁶Özcan, *Pan-İslamizm*, 26.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı padişahının şahsında temsil edilen hilafet makamının 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar olan dönem boyunca dünya çapında gelişen siyasi hadiselerdeki etkinliği ve bunun ne yönde gerçekleştiği sorusuna cevap aranmıştır. Öncelikle 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Türkistan ve İran bölgesindeki Müslüman Devletler arasındaki ilişkilere değinilmiş ve bunların ittifak talepleri değerlendirilmiştir. Burada söz konusu devletlerin taleplerini dile getirirken kullandıkları manevi dilin karşılığında Osmanlı padişahının salt halifelik motivasyonu ile hareket etmediği, reel politik çerçevede dönemin ve devletin maddi-siyasi koşullarına göre hareket ettiği ortaya konmuştur. Bu aşamadan sonra, Osmanlı Devleti'nin güney Hindistan'daki Müslüman Sultanlıklarla girdiği ilişkiler ele alınmıştır. Osmanlı tarafından bu bağlamda padişahın halifelik vasfı ekseninde kurulan bu ilişkilerin siyasi açıdan devleti zor bir duruma sokmayacak şekilde yönetilmesine özen gösterildiği tarihsel verilerle ortaya konmuştur. Son olarak Hindistan'daki İngiliz hakimiyetine karşı 1857'de ortaya çıkan isyan ele alınmış ve söz konusu isyan sürecinde Osmanlı padişahının halifelik nüfuzunu ne şekilde kullandığı ortaya konmuştur.

Ele alınan tarihsel periyotta Osmanlı padişahının halifelik nüfuzunun maddi-siyasi koşullar tarafından tayin ve tahdit edildiği saptanmıştır. Söz konusu maddi koşullar Osmanlı maliyesinin durumu, uzak mesafelere ulaşım imkanları gibi şartlar etrafında şekillenirken, siyasi koşullar da genel olarak İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerle olan uzlaşma-çatışma dinamiği etrafında şekillenmiştir. Böylece Osmanlı dış politikası zamana ve zemine göre değişken bir karakter arz etmiştir. Bu anlamda hilafet nüfuzunun tabii olarak dinî bir hüviyet taşımakla beraber, daha mühim olarak maddî-siyasi şartlar tarafından takviye edilen, etkisiz bırakılan veya etkisinin yönü değiştirilebilen bir mahiyet taşıdığı gösterilmiştir. Esasen daha sonraki süreçte II. Abdülhamid tarafından sıklıkla kullanılan halifelik nüfuzu da, bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi, değişken maddî-siyasi şartların etkisinden azade bir şekilde yorumlanamaz. Diğer yandan, bu çalışmanın teklif edebileceği bir başka husus Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına dair sıklıkla popüler bir tartışma konusu olarak ele alınan halifeliğin kaldırılması meselesinin burada söz konusu edilen maddi-siyasi şartlar bağlamında yeniden değerlendirmeye alınması olabilir.

Kaynaklar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:

HAT / 781 – 36551

____/ 781 – 36581

İ.MTZ.(05)/18-666

_____/18-669

HR.SFR.3./34-18

İ.HR./150-7906

____/ 150-7894

Kitap ve Makaleler:

AKBULUT, M. Y., “The Scramble for Iran: Ottoman Military and Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran (1722-1729)”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University, 2015.

AKBULUT, U., *Hindistan Yolu ve İngilizler : Fırat Nehri’nde İlk İngiliz Vapurları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.

ARNOLD, T. W., *The Caliphate*, London: Routledge and Kegan Paul, 1965.

BAYUR, Y. H., *Hindistan Tarihi: Nadir Şah Afşar’ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950.

BAYUR, Y. H., “Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma.” *Belleten* XII, sy. 47 (1948): 617-654.

BEYDİLLİ, K., “Küçük Kaynarca Antlaşması”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 524-527, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

BRYANT, G. J., *The Emergence of British Power in India 1600-1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge: The Boydell Press, 2013.

BUZPINAR, T., *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016.

CABİRİ, M. A., *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

CANAN, M. Z., *İslam Tarihi: Cahiliyye Devri-Siyer-i Nebi-Halifeler Devri*, İstanbul: Yelken Matbaası, 1977.

DE, S., *Marginal Europeans in Colonial India 1860-1920*, Kolkata: Thema, 2008.

HARRİS, J., *The Indian Mutiny*, Chatham: Wordsworth Editions, 2001.

HASAN, H. İ., *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: (1-132/622-750): Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hayatı-Hülefa-i Raşidin-Emeviler*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985.

İNALCIK, H., "Osmanlı Padişahı." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13, sy. 4 (01 Nisan 1958):68-79.

İNALCIK, H., *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

KARAL, E. Z., *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

KESİR, İbn., *Büyük İslam Tarihi: el Bidaye ve'n-Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.

KÖKSAL, M. A., *İslam Tarihi: Hazreti Muhammed (a.s) ve İslamiyet: Medine Devri*, İstanbul: Misvak Neşriyat, 1984.

KULKE, H.ve ROTHERMUND, D., *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

MAJUMDAR, R.C., *The Sepoy Mutiny and The Revolt of 1857*, Calcutta: K. L. Mukhopadhyay, 1957.

NİZAMİ, K. A., "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 85-92, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

ÖZCAN, A., "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti." *İslam Tetkikleri Dergisi* IX/Prof. Dr. Nihat M. Çetin Hatıra Sayısı (1995): 269-280.

ÖZCAN, A., "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 75-85, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

ÖZCAN, A., *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992.

ÖZCAN, B., *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.

ÖZDEMİR, Ş., “Osmanlı Donanmasının Bir ‘Seyir Defteri’ ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV, sy. 37 (Mart 2005): 113-163.

SARAY, M., *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

ŞAHİN, H. H., “Osmanlı-Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış (XV-XVIII. Yüzyıl).” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, sy. 6 (2015): 59-77.

ŞAHİN, H. H., “Orta Çağ Hindistan’ında Yönetim: Bayram Han’ın Ekber Şah’a Etkisi.” *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 18, sy. 3 (2019): 1194-1204.

ŞAKUL, K., “Osmanlılar Fransız İhtilâli’ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması”. *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi* içinde, ed. Seyfi Kenan, 255-313. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.

ŞEHBENDERZADE, A. H., *İslam Tarihi: Hazreti Peygamberden Zamanımıza Kadar*, İstanbul: Ötüken, 1974.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi: XVIII. Yüzyıl*, c. IV/II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1959.

WELLESLEY, R., *The Despatches, Minutes, and Correspondence of The Marquess Wellesley During His Administration In India*, Ed. Montgomery Martin, London: John Murray, Albemarle Street, 1836.